

แม้เราจะมีอาจทราบได้ว่า แท้จริงแล้ว คำว่า "คอมมิวนิสต์" เริ่มปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในสังคมไทยตั้งแต่เมื่อไหร่ และภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ซึ่งเป็นที่รับรู้กันในระยะแรกๆ นั้น มีความหมายว่าอย่างไร แต่สิ่งหนึ่งซึ่งเราพอจะบอกได้ก็คือ ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" เริ่มกลายเป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไป และถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทางการเมืองอย่างแพร่หลาย ตั้งแต่ในช่วงปลายยุคสมบูรณาญาสิทธิราช เนื่องจากในขณะนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยกำลังถูกท้าทายอย่างรุนแรงจากกระแสเรียกร้องของคนรุ่นใหม่ ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไปสู่ระบอบรัฐสภา ทำให้ชนชั้นปกครองเดิม เริ่มนำเอาภาพลักษณ์ของคำว่า "คอมมิวนิสต์" ในความหมายของ *บุคคลผู้คิดโค่นล้มสถาบันกษัตริย์ และนำพาประเทศไปสู่มิคสัญญี* มาผลิตซ้ำและเผยแพร่ให้กับราษฎรทั่วไป ด้วยหวังว่าจะอาศัยภาพลักษณ์ที่น่าหวาดกลัวดังกล่าว ไปใช้ในการทำลายความน่าเชื่อถือของผู้ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ให้เป็นเพียงผู้ที่พยายามล้มล้างสถาบันพระมหากษัตริย์ และนำพาประเทศไปสู่ความพินาศล่มจม เช่นเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในประเทศรัสเซีย

แม้ว่าถึงที่สุดแล้ว ความพยายามในการต่อต้านกระแสความเปลี่ยนแปลงของฝ่ายเจ้านาย อาจไม่ประสบความสำเร็จมากนัก เนื่องจากฐานกำลังของฝ่ายเจ้านายส่วนใหญ่ ได้ถูกถอนรากถอนโคนไปจนหมดสิ้น ภายหลังจากความพ่ายแพ้ของกบฏบวรเดชและการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่กระนั้นก็ดี การใช้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" โดยกลุ่มชนชั้นปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชในช่วงนี้ ก็ชี้ว่าจะไม่เกิดผล อย่างน้อยที่สุด ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในชุดนี้ ก็สามารถที่จะทำให้คำว่า *ราษฎร* ที่คณะผู้ก่อการในปี 2475 หวังจะใช้เป็นแกนกลางของอุดมการณ์ใหม่ในสังคมไทย ต้องสูญเสียพลังลงไป กลายเป็นคำต้องห้าม และไม่เคยถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงอีกเป็นเวลานาน¹

¹แม้ว่าในระยะหลัง นักวิชาการบางท่านอย่าง ส.ศิวรักษ์ จะพยายามนำเอาคำว่า *ราษฎร* กลับมาใช้อีกครั้ง เพื่อตอกย้ำความสำคัญของอุดมการณ์และสถานะของคณะราษฎรในประวัติศาสตร์การเมืองไทย กระนั้นก็ดี ความพยายามเหล่านี้ ดูจะไม่ค่อยประสบความสำเร็จเท่าใดนัก ดังจะเห็นได้ว่า ในปัจจุบัน คนไทยจำนวนไม่น้อยก็ยังคงเรียก *คณะราษฎร* ว่า *คณะราษฎร* อยู่เสมอ ภาวะเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าในสายตาของพวกเขาแล้ว คำว่า *คณะราษฎร* มิได้มีความหมายอะไรมากไปกว่าการเป็นคำเรียกขานคณะบุคคลกลุ่มหนึ่งในประวัติศาสตร์การเมืองไทยเท่านั้น

ในระบอบที่ฝ่ายปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช เริ่มนำเอาภาพลักษณ์ของคำว่า "คอมมิวนิสต์" มาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทางการเมืองใหม่นั้น เครื่องมือชนิดนี้ยังคงถูกใช้กัน อยู่เฉพาะในหมู่สมาชิกของฝ่ายอนุรักษนิยม และเป้าหมายของการใช้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ก็ยังคงจำกัดอยู่ที่ตัวนายปรีดี พนมยงค์เป็นสำคัญ เนื่องจากนายปรีดี เป็นตัวแทน ของกลุ่มคณะราษฎรฝ่ายก้าวหน้า ที่มีนโยบายในลักษณะที่ต้องการถอนรากถอนโคนอำนาจของ ชนชั้นศักดินาให้สิ้นซาก อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง บริบททาง การเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ทำให้จอมพลป.พิบูลสงคราม ซึ่งเคย เป็นผู้ที่ต่อต้านการใช้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ของฝ่ายเจ้านายอย่างแข็งขัน เริ่มมีการ นำเอาภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" มาผลิตซ้ำ เพื่อใช้ประโยชน์เสียเอง แน่นนอนว่า การก่อตัวของ ภาพลักษณ์ใหม่ของ "คอมมิวนิสต์" ในช่วงนี้ อาจไม่ได้เกิดขึ้นจากเจตนาของจอมพลป.พิบูล สงครามทั้งหมด แต่สิ่งที่เราไม่อาจปฏิเสธได้ก็คือ เมื่อภาพลักษณ์ใหม่ของ "คอมมิวนิสต์" ในความ หมายของ *ภัยคุกคามจากประเทศคอมมิวนิสต์* อย่างจีนหรือรัสเซีย เริ่มก่อตัวขึ้นมาภายใต้บริบท ของการต่อสู้ในสงครามเย็น จอมพลป.พิบูลสงครามเองก็ไม่ลังเลที่จะนำเอาภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ชุดใหม่นี้มาผลิตซ้ำ และนำไปใช้ในการปราบปรามบุคคลที่รัฐบาลเห็นว่าเป็นศัตรู ของตนอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนจีนซึ่งจอมพลป.พิบูลสงครามมีความเห็นว่าเป็น อันตรายต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศไทย หรือกลุ่มนักการเมืองฝ่ายซ้าย พวกพ้องของ นายปรีดี พนมยงค์ นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ รวมถึงพลังฝ่ายก้าวหน้าต่างๆ ที่พยายามจะทำลาย อำนาจเผด็จการของจอมพลป.พิบูลสงครามในขณะนั้น

อย่างไรก็ดี แม้ว่าภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในยุคนี้ จะถูกจอมพลป.พิบูลสงครามนำ มาใช้ในการดำเนินนโยบายต่างๆ เพื่อรักษาอำนาจของตนเองอย่างแพร่หลาย แต่ในทางปฏิบัติ แล้ว ดูเหมือนว่าการใช้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในยุคจอมพลป.พิบูลสงคราม กลับไม่ค่อย ประสบความสำเร็จเท่าไรนัก อาจเพราะจอมพลป.พิบูลสงครามเอง ไม่มีอำนาจพอจะควบคุมกล ไทในการผลิตซ้ำภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ได้มากนัก เมื่อประกอบกับการที่จอมพลป.พิบูล สงคราม พยายามที่จะลดบทบาทของสถาบันกษัตริย์ ซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้สำหรับ การสร้างภาพของ "คอมมิวนิสต์" ในสังคมไทย ก็ยิ่งทำให้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในแบบ ของจอมพลป.พิบูลสงครามเหมือนถูกตัดออกจากรากฐานความเชื่อของประชาชน จนไม่สามารถ บรรลุถึงพลังของมันได้ ดังเช่นในยุคสมบูรณาญาสิทธิราช

ภาวะเช่นนี้ แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับการใช้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" โดยจอม พลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ในช่วงต่อมา เนื่องจากรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ สามารถควบคุมการแสดง ความคิดเห็นของประชาชนได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด และยังได้ฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ กลับมาอยู่ในสถานะที่สูงส่งอีกครั้ง จนทำให้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในความหมายของศัตรู

ต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ถูกนำมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าในยุคใดๆ ในสมัยของจอมพลสฤษดิ์นี้ ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ได้ถูกนำมาใช้ในการปราบปรามศัตรูทางการเมืองและผู้ปฏิเสธรออำนาจรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนอาจกล่าวได้ว่า ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ได้ถูกนำมาใช้ในการทำลายพลังประชาชนที่จะต่อต้านรัฐบาลได้อย่างหมดจด ทำให้จอมพลสฤษดิ์สามารถดำรงอยู่ในอำนาจได้อย่างยาวนานตราบจนสิ้นอายุขัย ทั้งยังทำให้กองทัพสามารถอ้างความชอบธรรมจากภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในการแสดงบทบาททางการเมืองมาได้อย่างต่อเนื่องเป็นเวลานานเกือบหนึ่งทศวรรษ

จากการศึกษาการใช้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" เท่าที่ผ่านมามีทั้งหมดนี้ ผู้ทำวิทยานิพนธ์คิดว่าเราได้เห็นลักษณะ 2 ประการที่ขัดแย้งกันอยู่ในภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในสังคมไทย กล่าวคือ ในด้านหนึ่ง การที่รัฐบาลทุกยุคทุกสมัย พยายามหยิบยกเอาภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" มาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองอยู่เสมอ นั้น ทำให้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในสังคมไทย ไม่ได้เป็นภาพที่มีเอกภาพหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตรงกันข้าม ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" เป็นประติษฐกรรมทางสังคมที่ถูกนำมาตีความหรือสร้างขึ้นใหม่อยู่เสมอ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางการเมืองในแต่ละยุคที่เปลี่ยนแปลงไป ตัวอย่างเช่น ในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชเมื่อชนชั้นเจ้านายเริ่มถูกท้าทายจากกระแสความคิดทางการเมืองแบบตะวันตก ที่พยายามโค่นล้มอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ และเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไปสู่ระบอบรัฐสภา ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ก็จะถูกตีความให้หมายถึงภาพของความเลวร้ายจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยอ้างอิงจากภาพของการปฏิวัติในรัสเซียเป็นสำคัญ ต่อมา เมื่อมาถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ระบบระหว่างประเทศเริ่มเข้าสู่ยุคสงครามเย็น ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ก็เริ่มที่จะถูกนำมาใช้ในความหมายที่เปลี่ยนแปลงไป กลายเป็นภาพของภัยคุกคามจากภายนอก โดยเฉพาะจากประเทศคอมมิวนิสต์อย่างจีนและรัสเซีย เพื่อที่จะได้สอดคล้องกับบริบทระหว่างประเทศ และสอดคล้องกับสภาพของรัฐในรูปแบบจอมพลป.พิบูลสงคราม ที่มีได้มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางอีกต่อไป ท้ายที่สุด เมื่อถึงยุคสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ การฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์และอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ให้กลายเป็นอุดมการณ์หลักของสังคมไทย ทำให้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" เริ่มถูกนำมาใช้ในความหมายของศัตรูต่อสถาบันหลักทั้งสาม เปิดโอกาสให้รัฐบาลสามารถอาศัยภาพลักษณ์ดังกล่าว เป็นเครื่องมือในการรักษาอำนาจของตนเองไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

โดยนัยนี้ สิ่งที่เรียกกันรวมๆว่าภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในแต่ละยุค จึงมิไม่ได้เป็นวัตถุที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแต่ประการใด แม้ว่าภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในแต่ละยุคแต่ละสมัย อาจจะมี ความหมายที่ทับซ้อนกันอยู่บ้าง แต่ความทับซ้อนเหล่านั้นก็ได้เกิดขึ้นจาก

ความต่อเนื่อง หากแต่เป็นผลมาจากการสร้างขึ้นใหม่ โดยอาจมีการอาศัยองค์ประกอบเดิมๆ มาใช้ประกอบกันเข้า เพื่อให้สอดคล้องกับการใช้งานภายใต้บริบททางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปเท่านั้น

อย่างไรก็ดี หากเราพิจารณาภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" จากในอีกแง่มุมหนึ่ง เราจะพบว่าแม้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในแต่ละยุคแต่ละสมัย อาจไม่เหมือนกัน กระทั่งอาจมิใช่สิ่งเดียวกัน เนื่องจากเป็นผลผลิตจากคนละบริบท ภายใต้จุดประสงค์คนละอย่าง แต่สิ่งที่เป็นจุดร่วมของภาพ "คอมมิวนิสต์" ในบริบทการเมืองไทยก็คือ ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ทุกภาพล้วนแต่เป็นประดิษฐกรรมที่ฝ่ายอำนาจรัฐสร้างขึ้น เพื่อนำไปใช้ในการต่อต้านความเปลี่ยนแปลง และปิดกั้นการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน เพื่อรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของผู้ที่อยู่ในอำนาจเสมอ กล่าวได้ตลอด 50 ปี นับตั้งแต่เมื่อแรกที่มี "ราษฎร" กลุ่มหนึ่ง พยายามจะขยายอำนาจของภาคประชาชน ด้วยการนำเอาระบบการปกครองแบบรัฐสภามาลงหลักปักฐานในประเทศไทยในปี 2475 ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ก็ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการชะลอความเปลี่ยนแปลง และสกัดกั้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองของภาคประชาชนมาโดยตลอด ในยุคสมบูรณาญาสิทธิราช "คอมมิวนิสต์" ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสกัดกั้นความพยายามที่จะเข้ามาปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมือง ไปสู่ระบบที่ลดการผูกขาดทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจโดยชนชั้นศักดินา ต่อมา เมื่อเผด็จการทหารเรืองอำนาจในสมัยจอมพลป.พิบูลสงคราม ผู้ที่ต่อต้านการผูกขาดอำนาจ และเรียกร้องให้รัฐบาลรับฟังกระแสเรียกร้องของประชาชนก็ถูกจับกุมหรือกระทั่งสังหารภายใต้ข้อหากบฏและมีการกระทำอันเป็น "คอมมิวนิสต์" อยู่เสมอ ยิ่งเมื่อถึงสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเป็นยุคที่สถาบันพระมหากษัตริย์ถูกทำให้กลายเป็นสถาบันที่เข้มแข็งที่สุดนั้น ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในความหมายของ ศัตรูต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ได้กลายเป็นเครื่องมืออันทรงพลังที่รัฐบาลสามารถนำไปใช้ในการต่อต้านผู้ที่พยายามท้าทายอำนาจเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ใครก็ตามที่ต่อต้านนโยบายของรัฐ ไม่ว่าจะ เป็นนโยบายต่างประเทศ นโยบายการพัฒนา หรือนโยบายในการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางในลักษณะใดก็ตาม ล้วนแล้วแต่ถูกตราหน้าว่าเป็น "คอมมิวนิสต์" ซึ่งเท่ากับเป็นการประกาศคாதโทษว่า บุคคลผู้นั้นจะต้องได้รับการลงโทษในขั้นรุนแรงที่สุด เนื่องจากเป็นบุคคลที่เป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อความมั่นคงของประเทศชาติ

กล่าวโดยนัยนี้ แม้ว่าภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในแต่ละยุค อาจมิใช่สิ่งเดียวกัน แต่ภาพลักษณ์ดังกล่าวก็ล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องมือทางการเมืองที่ค้ำจุนอำนาจรวมศูนย์ของรัฐไทยเอาไว้ได้อย่างเข้มแข็ง ตลอดช่วงประวัติศาสตร์อันยาวนาน นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 การเติบโตของพลังฝ่ายประชาชนได้ถูกสกัดกั้นจากพลังของภาพลักษณ์ "คอมมิวนิสต์" มาโดยตลอด สำหรับผู้ทำวิทยานิพนธ์แล้ว นี่อาจเป็นสิ่งเดียวที่คำโฆษณาชวนเชื่อของผู้นำไทยและ

สหรัฐอเมริกาเป็นฝ่ายที่ถูกต้อง เมื่อพวกเขา กล่าวว่า "คอมมิวนิสต์" คือศัตรูที่ร้ายกาจที่สุดของการปกครองในระบอบ "ประชาธิปไตย"

การใช้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" เป็นเครื่องมือทางการเมืองในลักษณะเช่นนี้ ถูกรัฐไทยนำมาใช้ในการสกัดกั้นพลังประชาชนอย่างต่อเนื่อง จนล้ำแดงพลังอย่างสูงสุด ในช่วงเหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม 2519 เมื่อพลังของภาคประชาชนทั้งหมดที่พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง ต้องถูกปราบปรามอย่างรุนแรง ภายใต้ข้อหาคือเป็น "คอมมิวนิสต์" การปราบปรามอย่างรุนแรงที่เกิดขึ้นในครั้งนั้น ส่งผลให้พลังของภาคประชาชนที่ถูกรัฐบาลกีดกันออกไปจากปริมณฑลทางการเมืองทั้งหมด ตัดสินใจเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย เข้าต่อสู้กับรัฐบาลอย่างเต็มตัว ท้ายที่สุด การเติบโตของ "คอมมิวนิสต์" ที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ บีบบังคับให้ฝ่ายอำนาจรัฐเริ่มต้องปรับตัว และละวางภาพลักษณ์ "คอมมิวนิสต์" ในแบบของตน หันมาสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับ "คอมมิวนิสต์" ดังที่ปรากฏในคำสั่ง 66/23 ซึ่งทำให้ภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในฐานะที่เป็น "คนนอก" เริ่มสลายลงไป และค่อยๆ กลายเป็นภาพของ "คนใน" ที่มีทัศนคติแตกต่างไปจากรัฐบาลเท่านั้น

แน่นอนว่าสำหรับนักวิชาการส่วนใหญ่ การสลายมาายาคติของ "คอมมิวนิสต์" ในคำสั่ง 66/23 ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่นำมาซึ่งสันติภาพภายในประเทศ นักคิดของกองทัพหลายคนมองเหตุการณ์ดังกล่าว ในฐานะที่เป็นชัยชนะของสงครามอันยาวนาน ซึ่งเป็นผลมาจากการตื่นรู้ของภูมิปัญญาในกองทัพ² อย่างไรก็ตาม หากเราพิจารณาคำสั่ง 66/23 จากจุดยืนของรัฐแล้ว เราคงต้องยอมรับว่า การสลายมาายาคติที่มีต่อภาพลักษณ์ของ "คอมมิวนิสต์" ในคำสั่งฉบับนี้ ในอีกด้านหนึ่ง ย่อมนำมาซึ่งการอ่อนกำลังของรัฐรวมศูนย์ที่ดำรงอยู่มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 ด้วย เนื่องเพราะการล่มสลายของภาพ "คอมมิวนิสต์" ทำให้เครื่องมือ

²ดูตัวอย่างงานของนักคิดของกองทัพเช่น สายหยุด เกิดผล, บทเรียนของใคร (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, 2537) และงานอื่นของพลเอกสายหยุด เกิดผล รวมถึงกลุ่มทหารประชาธิปไตย ส่วนงานของนักวิชาการที่มองคำสั่ง 66/23 ในแง่นี้ มีอยู่เป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น Chai-anan Samudavajija, Kusuma Snitwongse and Suchit Bunbongkam, From Armed Suppression to Political Offensive (Bangkok: Institute of Security and international Studies, 1990); Chai-anan Samudavajija and Sukhumbhand Paribatra, "In search of balance: Prospects for stability in Thailand during the post-CPT era," in Durable Stability in Southeast Asia, eds. Kusuma Snitwongse and Sukhumbhand Paribatra (Singapore: Institute for Southeast Asian Studies, 1987); นิสิต จันทร์สมวงศ์, "บทบาทของกองทัพไทยในการต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์ตามนโยบายได้ร่มเย็นของกองทัพภาคที่ 4," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย ผนึกมิตรวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530) และ เฉลิมเกียรติ ฉนวน, ความคิดทางการเมืองของทหารไทย 2519-2535 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2535)

ที่ทรงพลังที่สุดของรัฐล่มสลายไป เมื่อไม่มี "คอมมิวนิสต์" กองทัพก็ไม่สามารถแสดงบทบาททางการเมืองได้อย่างเต็มที่เหมือนในอดีต ทำให้พวกเขาต้องหาบทบาทใหม่ให้กับตน ภายใต้ชื่อของ "ทหารนักพัฒนา"³ ในทำนองเดียวกัน การเสื่อมสลายของภาพ "คอมมิวนิสต์" ซึ่งเป็นศัตรูที่สำคัญที่สุดของรัฐ ทำให้รัฐบาลในยุคต่อมา ไม่สามารถอาศัยข้ออ้างดังกล่าว ในการปราบปรามการเติบโตของพลังภาคประชาชนได้เหมือนในอดีต เปิดโอกาสให้การชุมนุมเรียกร้อง การประท้วง การโจมตีรัฐบาลโดยสื่อมวลชนต่างๆ สามารถกระทำได้อย่างเสรี โดยนัยนี้ เราอาจกล่าวได้ว่า การล่มสลายของภาพ "คอมมิวนิสต์" ภายหลังจากการออกคำสั่ง 66/23 ได้ขับเคลื่อนให้การเมืองไทย ก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ที่เรียกได้ว่าเป็นยุค "หลังคอมมิวนิสต์"(post-communism) ซึ่งหมายถึงยุคที่พลังประชาชนได้ถูกปลดปล่อยออกจากอำนาจการควบคุมของวาทกรรมคอมมิวนิสต์อย่างแท้จริง และทำให้ประวัติศาสตร์(ในความหมายของการเคลื่อนไปข้างหน้า)ของประชาธิปไตยไทย ได้มีโอกาสเริ่มต้นขึ้นเป็นครั้งแรก หลังจากพลังของ "คอมมิวนิสต์" ได้คอยสกัดกั้นการเติบโตของมันมานานเกือบครึ่งศตวรรษ

³ ดูตัวอย่างงานที่ศึกษาเกี่ยวกับการปรับบทบาทของกองทัพในช่วงหลังการสิ้นสุดของสงครามคอมมิวนิสต์ได้จาก Surachart Bamrungsk, "From Dominance to Power Sharing: The Military and Politics in Thailand, 1973-1992" (Doctoral dissertation, Graduate School, Columbia University, 1999)